

ARHEOLOŠKA PROBLEMATIKA LUDBREGA U ANTIČKO DOBA

Višestoljetna povijest Ludbrega i njegove okolice od ranih početaka naseljavanja pa sve do naših dana, uvjetovana je vrlo pogodnim položajem uz sjeverne obronke Kalnika, relativnom blizinom Drave i uz nju vezane magistralne podravske ceste, zatim dolinom Bednje i mrežom starih prethistorijskih putova, koji su povezivali Podravinu s Posavinom i širim panonskim područjem. Mnogobrojni slučajni nalazi, koji su otkriveni pretežno u posljednja dva stoljeća, prilikom obrade zemlje i okućnica, kod gradnje kuća, kopanja podruma, kanalizacije, putova, grobnih raka i dr. pripadaju različitim razdobljima, a najviše dobu Rimskog Carstva (1.- 4. st. po Kr.). Tada je započelo sustavno osvajanje panonskog područja, učvršćivanje prvo Savskog, a potom Dravskog limesa, te prodiranje do granice na Dunavu. Kako je Ludbreg ležao na stjecištu već zatečenih starih putova, koji su vodili prema jugozapadu i jugoistoku, odnosno preko Varaždinskih Toplica (Aquae Iasae) do najkraće cestovne veze s jadranskom obalom, a u jugoistočnom smjeru sa srednjom Panonijom i dalje, to su Rimljani uočili njegovu stratešku važnost. Stoga su ga relativno rano počeli urbanizirati i time mu dali istaknuti kontrolni i zaštitni položaj s mostovnim prijelazom na Bednji, koji je koljenasto skrenuo podravsku magistralu prema današnjem središtu Ludbrega, odnosno tadašnje postaje *lovia Botivo*.

Od starijih nalaza treba istaknuti samo one najvažnije za upoznavanje povijesti i značenja ovog antičkog naselja. To su:

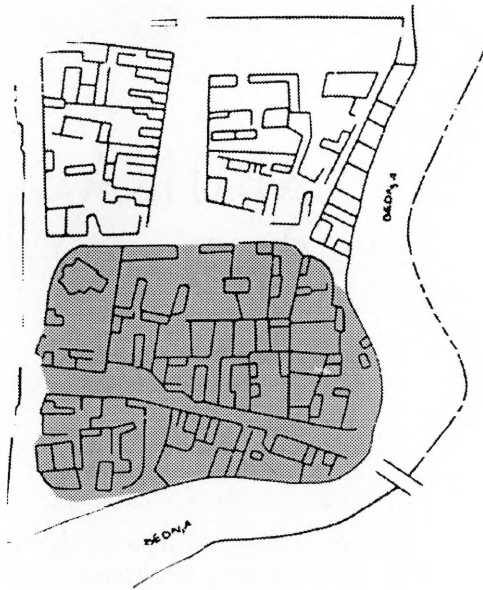
1. *Grobna stela*, ugrađena u pročelje crkve u Križovljanu¹, koja je podignuta na srednjovjekovnom gradišću. Stela prikazuje obitelj s petero djece, te se po rustikalnom načinu obrade može smatrati radom provincijskog majstora. Ona ujedno pokazuje da je u blizini moralo postojati naselje i uz njega nekropola.

2. *Rimska kola iz Poljanca*², koja svjedoče da se u blizini nalazila cesta koja je vodila od Ludbrega prema jugoistoku. Nalaz se sastoji od nekoliko stotina komada od kola s konjskom spregom, rađenih od drvenih dijelova i metalne oplata, od željeza, bronce, te od ukrasnih brončanih figura ktoničkog i kultnog-dionizijskog karaktera. Dok su figuralni dijelovi pretežno proizvod aleksandrijskih radionica, koje su svoja umjetničko-obrtnička djela izvozili u 2. st. po Kr. po cijelom rimskom imperiju, funkcionalni dijelovi kola od željeza i bronce rad su domaćih kovača i kovinotokara, koji su u ranocarskom razdoblju nastavili prethistorijsku tradiciju domaće metalurgije, o čemu svjedoči otkriće halštatske ljevaonice u Sv. Petru Ludbreškom³.

3. *Brončana stražnja noga* u prirodnoj veličini⁴, koja je pripadala konjaničkoj statui, a koja je otkrivena 1859. god. u blizini mosta na Bednji (obitelj Kancijan).

Po tehnici i stilu izrade, odnosno po svojoj stilizaciji, pripada dobu dinastije Severa (prva pol. 3. st. po Kr.). Statua je najvjerojatnije ukrašavala jedan javni trg ili objekt u središtu antičkog Ludbrega.

4. *Dva kamena spomenika*, otkrivena sredinom 19. st., vrlo su značajna jer se na njima javlja antičko ime

Sl. 1 - Dio katastarskog plana s označenom antičkom jezgrom Ludbrega.

Sl. 2 - Raspored sonde, antičkih urbanih dijelova i rekonstrukcija linije bedema.

Ludbreg zatražila je od arheološke ekipe da ispita teren srušene stare Osnovne škole, umjesto koje se planiralo podići Poštu i Banku, a 1979. god. trebalo je na zamolbu Općine, sondirati iskop velikog stambenog bloka na sjevernom dijelu Trga Svetog Trojstva (prije Trg žrtava fašizma). Sve su sonde, njih 45, imale početne dimenzije 6 m x 2 m, s tim da ih se prema potrebi i mogućnostima proširivalo i produljivalo u dva ili više smjerova. One su ispitivane do zdravice, koja se obično javljala na dubini od 2,40 m do 2,50 m.

Ludbrega⁵ "IOVIA". To je nadgrobni spomenik centuriona Valerianusa (koji je izgubljen) i žrtvenik posvećen Silvanu, božanstvu šuma, koji se nalazi u antičkoj zbirci Gradskog muzeja u Varaždinu. Prvi je nađen prilikom gradnje kuće Kancijana, a drugi u samoj Bednji, uz istočni rub njegova posjeda.

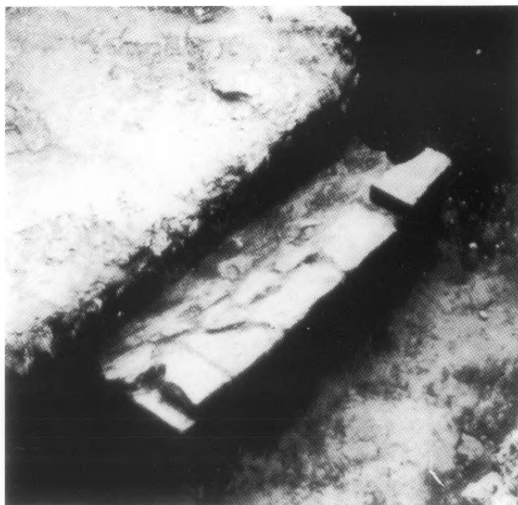
5. Treba još spomenuti slučajne nalaze grobova s paljevinom na položaju "Varoški vrti", koji nisu nikad sustavno istraživani, i predstavljaju dio jugozapadne nekropole antičkog Ludbrega⁶.

Na nešto širem ludbreškom području javljaju se tragovi vicinalnih putova i mjestimično pratećih antičkih grobova kao npr. u Sigetcu i u smjeru Glabočeca, kod Selnika i Vlaškog Polja, na krajnjem jugoistočnom rubu Ludbrega⁷.

Svi ovi slučajni nalazi ili zapisi o topografskim istraživanjima na užem ili bližem ludbreškom području, ukazivali su na potrebu da se priđe sustavnim arheološkim sondiranjima i iskopavanjima, kako bi se mogla bolje sagledati povijesna slika i arheološka problematika ovog naselja ili grada.

Nakon detaljnog obilaska, anketiranja i ubiciranja područja Ludbrega, u nekoliko navrata (1965. - 1967. god.), stručnjaci Antičkog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu⁸, nakon što su osigurana početna financijska sredstva⁹, odlučili su da u 1968. god. započnu sa sustavnim sondiranjem i iskopavanjima koja bi se trebala nastaviti tijekom nekoliko godina. To je učinjeno nakon što je odabran uži areal za arheološke radove. Naime, prilikom obilaska terena i pregledom katastarskog plana, zapažen je pačetvorinasti tlocrt južne jezgre Ludbrega, koji podsjeća na raster antičkog logora ili grada, osobito kad ga se gleda s veće visine, tj. s tornja župne crkve. Taj nukleus obuhvaća crkva sa župnim dvorom, južni dio Trga žrtava fašizma (Svetog Trojstva), Preradovićeve ul. sa skretištem rijeke Bednje do mosta, ulica A. Blažića (bana J. Jelačića), Kalnička i V. Nazora (Petra Zrinskoga), sve do, župnog dvora (sl. 2). Kroz period od deset istraživačkih kampanja¹⁰ postavljene su lokacije za 45 sonde i to za najveći broj u južnoj jezgri, a manji broj u Suburbiumu (podgrađu). Naime, 1975. god. Općina

Sl. 3 - Dio stambenog objekta iz 2. st. po Kr. u Ul. A. Blažiča, sada bana J. Jelačića br. 4a (sonda 36/78), koji je imao kanalizaciju, hipokaustični uređaj, kvalitetne podove i oslikane zidove.

S obzirom da su parcele na kojima se radilo bile pretežno u privatnom posjedu, moglo se samo sustavno sondirati i nakon stručne obrade, tehničkog i fotografskog snimanja, ponovno ih zatrpati. Jedino se u vrtu i povrtnjaku Z. Somodjija, prema dogovoru s njim, moglo sustavno iskopavati i tako otkriti dio rimskog kupališnog kompleksa, koji je ostavljen djelomično otvorenim, pa je nešto kasnije konzerviran i prezentiran za javnost (1971. god.).¹¹

Cjelokupna stratigrafska situacija na istraženim sondama i na kupališnom kompleksu¹² pokazala je da je na tlu Ludbrega postojao kontinuitet života, zasad, od halštata (željenog doba), kroz antiku sve do visokog srednjeg vijeka, a od ranije otkriveni objekti potvrđuju nastavak naseljavanja i izgradnje sve do najnovijeg vremena.

Za našu ekipu od posebne je važnosti bilo sustavno istraživanje u južnom nukleusu Ludbrega, no posvetili smo veliku pažnju i sondiranjima u Suburbiumu.

U antičkoj jezgri Ludbrega jasno su se uočavala tri kulturna horizonta i to: ranocarski horizont iz 1. st. i prve pol. 2. st. po Kr.; srednjecarski horizont iz druge pol. 2. st. i prve pol. 3. st. po Kr. te kasnocarski horizont iz kraja 3. st. i 4. st. po Kr. U Suburbiumu, koji je ispitan s 13 sondi, otkriveni su tragovi pretpovijesnog naselja, kasne antike i srednjovjekovnog razdoblja.

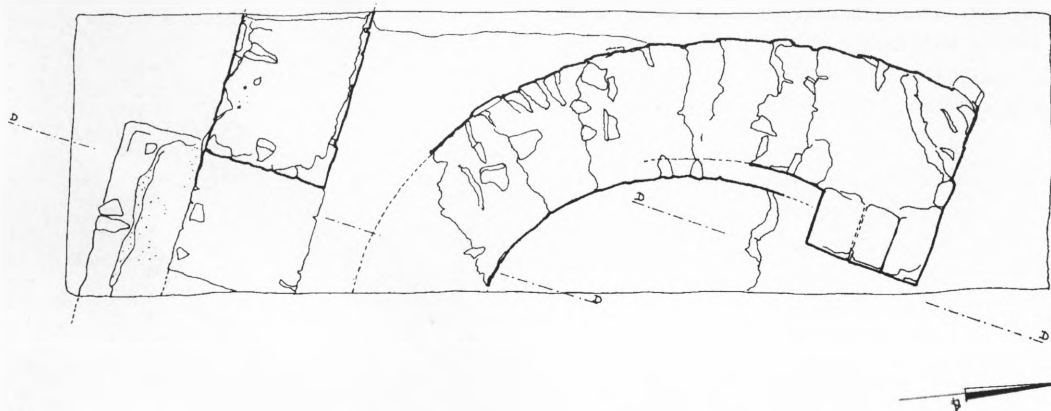
Ranocarski horizont ležao je na dubini od 1,60 m - 2,40 m, srednjecarski horizont na dubini od 0,20 m - 1,20 m.

Raspored urbanih dijelova ukazivao je na činjenicu da je antički Ludbreg bio gusto naseljen, te da je već od kraja 1. st. po Kr. i poč. 2. st. bio opasan sa svih strana bedemima (sl. 2).

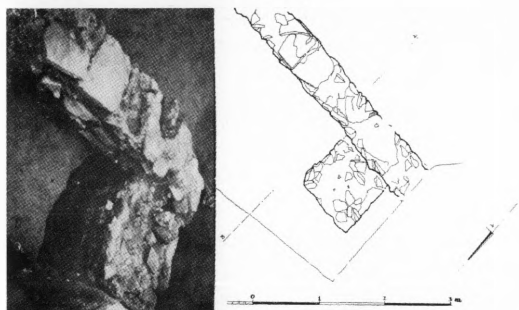
Unutar naseobinskog areala, veličine 200 - 170 m, u središnjem dijelu i u blizini sjevernog bedema, bili su smješteni objekti oficijelnog karaktera, dok su se u južnoj polovici pružali ostaci stambenih objekata, koji su se širili prema Bednji u zapadnom i istočnom smjeru. Ovi potonji su bili jako oštećeni dijelovi insula, međutim jedan dio njih pokazivao je bogatiju i kvalitetniju opremu s podovima, kanalizacijom, hipokaustičnim uređajem, ostacima obojenih žbuka mozaika i dr. (Preradovićeve br. 10, Ul. bana J. Jelačića br. 15, 17, br. 12.

Popratni materijal u njima pokazivao je, da su pripadale srednjecarskom razdoblju (sl. 3). Poneki ostaci stanovanja bili su skromno izvedeni, pa su i samim time znatnije stradali.

Javni objekti su bolje sačuvani i djelomično istraženi. Među njima je vremenski najstarija ranocarska apsida jednog bazena, čiji je temelj ležao na dubini od 2 m (sl. 4). Raspona je 3,80 m (dio luka), a sačuvana sjeverozapadna peta ima širinu 1,40 m i građena je u seskvipedalnoj opeci. Sam luk je izveden od pločastih kamenova na redove vezanih gustom žbukom sitnog agregata. Otkrivena je u sondi 2/68 u Preradovićevoj

Sl. 4 - Dio ranocarske apsida bazena u Preradovićevoj 4 (sonda 2/68).

Sl. 5 - Veliki objekt s masivnim pilastrom u dvorištu Hotela Putnik (sonde 3/68 i 5/68), vjerojatno žitnica (Horreum).

Sl. 6 - Dio rimskog kupališnog kompleksa u vrtu Z. Somodija u Preradovićevoj 24, 2.-4. st. po Kr.

br. 4. u vrtu Bobnjarića. U istoj sondi na dubini od 0,80 m oslobođen je masivni ugao neke veće zgrade, pravca istok-zapad. Građena je od duguljastih kamenova s proredima opeka, a vezivna žbuka je nešto krupnije frakture. Južno ležeći zid ima prag, raspona 1,10 m i stepenicu dugu 1,20 m, koja je također građena s proredima kamena i opeke. Ispod stepenice, jedan metar dublje, ležao je tarac od crvene hidraulične žbuke, a na dubini od 1,50 m bijelo žbukani pod, kvalitetne frakture. U ovoj sondi potvrđena su dva horizonta, ranocarski i srednjecarski, a ostaci keramike potkrjepljuju ovu dataciju.

Zapadno od ovog nalazišta otkriven je u dvije sonde, u dvorištu Hotela Putnik (sonde 3/68 i 5/68) dio velikog i masivnog objekta javnog karaktera, koji je bio ojačan pilastrom širine 1 m (sl. 5). Imao je duljinu od preko 10 m, jer se nastavlja izvan granica obje sonde. Građen je od poluobrađenog kamena pješčenjaka, sлагanog na redove i poravnog pločastim kamenovima. Na ovom objektu mogu se pratiti dvije faze gradnje i različite kvalitete vezivne žbuke, po kojima se vidi da je bio dulje vremena u uporabi. Čini se da se radi o zgradi žitnice (Horreum), koja je trajala od srednjecarskog do kasnocarskog razdoblja.

Na istom prostoru Hotela Putnik otkriven je trag glavne gradske prometnice smjera sjever-jug ("Cardo"), no sačuvan je tek njezin komad.

Ovaj nalaz dozvoljava pretpostavku da je u tom središnjem dijelu mogao biti Forum, međutim, zasad mu nije nađen trag. Vjerojatno je stradao u

nemirnim zbivanjima ratova ili je često prekopavanje središnjega terena naselja prouzročilo njegovo uništenje.

S istočne strane dosad analizirane javne arhitekture otkriven je na terenu vlasnika Z. Somodjija već spomenuti rimski kupališni kompleks (Preradovićeve 24), ispitan prvo sondažno (sonde 11/69 i 13/69), a sustavno iskopavan 1971. god.

Iskop terma pokazao je tri faze gradnje. Najdublji kulturni sloj sadržavao je ulomke ranocarske keramike (sigilatu, sivu keramiku), željezni alat, sloj paljevine i životinjske kosti, po čemu se vidi da je temeljito stradao. U drugoj fazi izgrađena je kompozicija od tri polukružna bazena, s tjemenom na istočnoj strani (sl. 6). Na dnu bazena 2 otkriven je novac carice Lucile, sestre cara Komoda, koji je vrlo lijepo sačuvan i izrađen u srebru (sl. 7).

Treću fazu predstavlja kasnoantička adaptacija, tj. pretvorba trećeg bazena u trijem, opločen seskvipedalnom opekom (sl. 8).

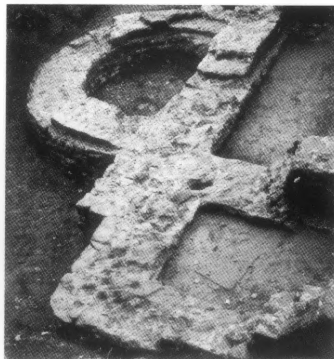
Ova faza se može datirati u drugu pol. 4 st. odnosno u ranokršćanski period¹³. Naime, terme su u to vrijeme adaptirane za potrebe kršćanskoga kulta, što se može dovesti u vezu s povijesnim podatkom da je poglavar sjevernoitalske crkve Ambrozius poslao biskupa Amantiusa u loviu na Dravi, što Ludbregu daje istaknuto mjesto kao sjedištu biskupije. Sličnu situaciju nalazimo i u Varaždinskim Toplicama (Aquae lasae), gdje je također u postkonstantinovo vrijeme došlo do adaptacije kupališne bazilike, a time i termalnog kompleksa u ranokršćanski¹⁴, što potvrđuju nalazi freske u katekumeneumu, koji je dograđen na južnom kraju termalne bazilike, te veliki fragment stropne freske iz njezinog sjevernog dijela, s likom sveca s aureolom.

Sondiranje u Suburbiumu¹⁵ (podgrađu) izvan sjevernog gradskog bedema, zasad je dalo samo ostatke skromnijih kasnoantičkih stambenih i vjerojatno radioničkih objekata, koji se javljaju na dubini od 0,60 m do 1,60 m. Zidovi su širine 0,50 m, građeni su od poluobrađenog kamena, slaganog donekle na redove. Kod nekih postoje poravnanja od opeke, a žbuka je obilata i miješana s krupnim agregatom.

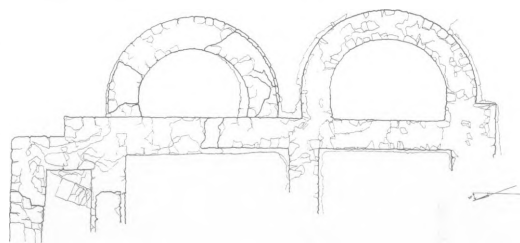
Od arheološkog materijala javlja se siva i crnosiva kasnoantička keramika i jedan željezni ključ.

Međutim, u sjevernom dijelu parcele stare Osnovne škole, u sondi 23/75, otkriven je ostatak srednjovjekovnog bedema ili bastiona, koji seže do 3 m dubine, a sadrži debeli sloj paljene ilovače, ostatke izgorjenih drvenih kolaca i kolja, ulomke lonaca s rubovima 15. i 16. stoljeća i rimskih opeka, sekundarno uporabljenih. Iznad ovog bedema podignut je neki objekt rađen od opeke, formata 29 x 14 cm, koje su korištene u 18. st.

Sonde na iskopu velikog stambenog bloka u sjevernom dijelu Trga Svetoga Trojstva (prije Trg žrtava fašizma, 39/79 i 45/79) dale su također ostatke stambenih objekata kasnoantičkog perioda, koji se javljaju, nakon recentnog nasipa, u rimskom kulturnom sloju, na dubini od 0,80 m - 1,20 m. Od osobite je važnosti da se u sondi 42/79, ispod tog nivoa, ušlo na 1,40 m u lesni sloj, u kojem se ocrtavala trodijelna pretpovijesna zemunica s rupama od drvenih kolaca koju je oštetio prokop jedne rimske jame, ispunjene antičkim nasipom. U sondi 40/79 ponovno je nađena pretpovijesna zemunica, okruglovalnog oblika s pet okruglih rupa za kolčeve.

Sl. 7 - Bazen br. 2 istog kupališta i novac carice Lucile, otkriven u podu bazena.

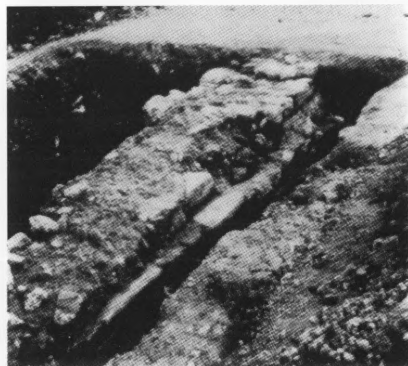
Sl. 8 - Plan istog kupališta s kasnoantičkom adaptacijom iz druge pol. 4. st. po Kr., vjerojatno ranokršćanskom.

Sl. 9 - Dio južnog bedema, ranocarskog, u sondi 8/68 iz 1. i 2. po Kr.

Sl. 10 - Kasnoantički zapadni bedem u sondi 4/68 (Kalnička br. 7).

Sl. 11 - Kasnoantički dio zapadnog bedema u sondi 27/76 (Kalnička br.7).

S obzirom da se prilikom sondiranja 1978. god. u dvorištu župnog ureda, u sondi 37, ušlo na 1 m dubine u pretpovijesni stratum, koji je sadržavao lesno-laporastu masu s podnicom jedne pretpovijesne nastambe sa 7 četverouglatih rupa od kolaca za krovnu konstrukciju, a sonde 40/79 i 42/79 leže u istoj liniji samo stotinjak metara udaljene, moglo se utvrditi da se ne radi o izoliranim pretpovijesnim zemunicama nego o naseobinskom kompleksu, koji se protezao od župnog ureda do parcele Bogadi (Trg žrtava fašizma sad Svetoga Trojstva br. 13), a vjerojatno i dalje u smjeru sjeverozapada.

Arhitektonski ostaci rimskog carskog razdoblja u Ludbregu, kako oni javnih objekata tako i stambeno-privrednih, pretežno su građeni od kamena. Međutim javljaju se i tzv. miješani zidovi od kamena s proredima opeke, pretežno seskvi-pedalne. Inače se opeka dosta koristila za konstrukciju podova, krovova, za hipokaustične uređaje i za kanalizaciju.

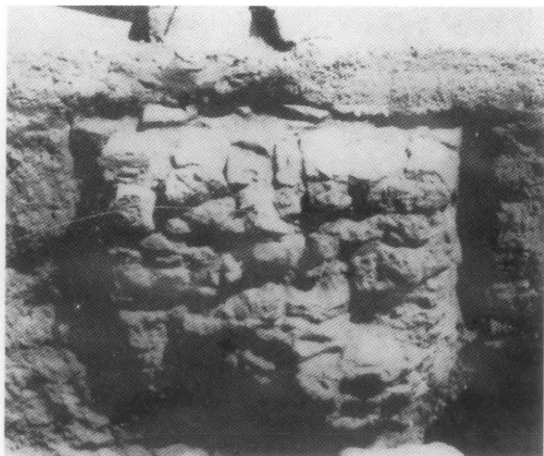
Analiza kamena je pokazala da se radi o domaćem žučkastobijelom litavcu¹⁶, koji je vađen u blizini Ludbrega, u kamenolomu "Kamenik" a s kojim se djelomično gradilo i na području Andautonije (Šćitarjevo, Zagreb i okolica).

BEDEMSKI SUSTAV ANTIČKOG LUDBREGA

Bedemski sustav moglo se pratiti tek djelomično, ali se našlo dovoljno elemenata da mu se mogu rekonstruirati konture¹⁷. Postojala je dvostruka linija bedema, osobito utvrđena kod sjevernog i zapadnog poteza. Isto tako je konstatirano da je bedemski sustav kontinuirano funkcionirao od kraja 1.st. po Kr. do kraja 4. st. po Kr. Tijekom ovog dugog vremenskog raspona on je popravljan, dograđivan, mjestimično adaptiran i ugrađivan. Prve podatke je dalo anketiranje 1966. god., kad su tragovi vrlo masivnih zidova uočeni u podrumima i dvorištu M. Sovana, Fr. Fučkara u Ul. A. Blažića, sada bana J. Jelačića 10 i u Preradovićevoj br. 14. Iste te godine Ž. Tomičić je izvršio sondiranje i tad otkrio tragove istočnoga bedemskog zida¹⁸.

JUŽNI BEDEM

Južni bedem, otkriven u sondama 6/68 i 8/68 je najstariji., tj. iz ranocarskog vremena (sl. 9). Osobito je masivan, vjerojatno radi blizine Bednje. Širina mu

Sl. 12 – Sjeverni kasnoantički bedem u cinkтури župne crkve (sonda 16/73).

Sl. 13 – Tri groba iz razdoblja Velike seobe naroda u dvorištu bivše Miličijske stanice (sonde 30/76 i 31/76) i u Preradovićevoj br. 10 (sonda 32/76).

je 4,60 m, a oslobođen je u dužini od 11 m. Građen je od lomljenog kamena, koji je poluobrađen i uvaljan u veliku masu bjelkaste žbuke sa srednjim i sitnijim agregatom. Arheološki materijal koji je nađen prilikom čišćenja zida pripada 1. i 2. st. po Kr., no čini se da je trajao sve do u kasnoantičko doba.

ZAPADNI BEDEM

Dijelovi zapadnog bedema su nađeni u prostranom dvorištu K. Kos u Kalničkoj br. 7 (sonde 4/68, 12/69 i 27/76), te na križanju Kalničke i Ul. A. Blažića, sada bana J. Jelačića (ispred voćarne). Građen je od pločastih dugoljastih kamenova u donjem dijelu, dok u gornjem od kockastih blokova, slaganih na redove i vezanih žbukom, srednje velikog agregata. Pravac mu je sjever-jug, širok je 1,10 m, a visok 2 m. U nekim dijelovima bedemskog zida javlja se finija i gušća žbuka, po čemu se vidi da je korišten i stariji materijal, vjerojatno iz srednjecarskog razdoblja. (sl. 10).

U sondi 27/76, u srednjem dijelu dvorišta, otkriven je njegov sjeverni dio, koji je slično građen u duljini od 5 m, ali je u njega mjestimično uložena sekvipedalna opeka s kojom je popravljen, odnosno krpan (sl. 11).

U sondi 12/69 otkriven je debeo tarac koji pripada fortifikacijskom sustavu zapadnog bedema. Fragmenti keramike u slojevima ove sonde datiraju zapadni bedem u 4. st. Međutim, u sloju od 1,50 - 2 m otkriveno je dislocirano veće kamenje, koje je pripadalo starijem razdoblju bedemske gradnje.

Ako se uzme u obzir bedemski zid nađen u kanalizacionom vodu ispred voćarne, koji leži u istoj liniji s bedemom u sondi 4/68, dobili smo potez unutarnjeg zapadnog bedema, dok debeli zid, otkriven na križanju Kalničke ul. i Ul. A. Blažića, sada bana J. Jelačića predstavlja vanjski potez zapadnog bedema. Kako

Sl. 14 – Ranocarska keramika (1.- 2. st. po Kr.) i kasnocarska (3.-4. st.), te fibula iz 4. st. iz slojeva kupališnog kompleksa Z. Somođija.

je iz crkvenih zapisa utvrđeno da je praćen sve do župne crkve i župnog dvora, onda zapadni bedem u rekonstrukciji ima duljinu od 120 m.

ISTOČNI BEDEM

Dijelovi istočnog bedema su već ranije otkriveni u Preradovićevoj br. 12 i u podrumu Ul. A. Blažića, sada bana J. Jelačića br. 19, pa prilikom sondiranja 1975. god. arheološka ekipa iz Zagreba nije mogla pratiti njegovo pružanje prema sjeveru, nego je samo u sondi 31. produbila, očistila i detaljno analizirala njegove dijelove.

Ovaj oslobođeni dio istočnog bedema ima duljinu 8 m, a širok je 3,20 m. Građen je od velikih poluobrađenih i lomljenih kamenova, s vrlo mnogo vezivne žbuke finog i gustog agregata. Vrlo je sličan južnom ranocarskom bedemu, pa je vjerojatno iz istog vremena.

SJEVERNI BEDEM

Ispitan je na nekoliko lokacija, a postoje i pouzdani podaci nekadašnjeg župnika da je otkriven najzapadniji njegov dio ispod portala župne crkve. Dalje prema istoku teče ispod pločnika istočne apside (sonda 16/73), zatim ga se može pratiti u podrumu Hotela Putnik, u sjeverozapadnom dijelu dvorišta kuće obitelji Weinrebe (Trg Svetog Trojstva, nekada Trg žrtava fašizma br. 27. u sondi 25/76), te u prednjem dvorištu obitelji Bobnjarić u Preradovićevoj 4. U rekonstrukciji, linija sjevernog bedema iznosi 130 m. Sjeverni bedem građen je od velikih pločastih kamenova, kao i od poluobrađenih, vezanih s mnogo bjelkaste vezivne žbuke, izmiješane s pijeskom i šljunkom. Širina mu je 1,35 m, a sačuvana visina 1,80 m (sl. 12). Prema keramičkom materijalu i otkrivenom novcu može se datirati u 4. st. po Kr. Međutim, ispod njega otkriven je još jedan bedem, solidnije građen, s vrlo mnogo čvrste vezivne žbuke u kojoj je sitni agregat. Ovaj nalaz pokazuje da je kasnoantički bedem sjeo na jedan ranije izgrađen sjeverni bedem, koji je po tehnici gradnje pripadao 2. st. po Kr.

Dosadašnje istraživanje bedemskog sustava antičkog Ludbrega dalo je samo fragmentarnu sliku i osnovnu konturu, koju će se u budućnosti morati dopuniti daljnjim istraživanjima. Svakako je njegova izgradnja započeta već u prvom st. po Kr. a dovršena tijekom drugoga stoljeća. Kako je služio zaštitnoj i obrambenoj svrsi, bio je obnavljan i krpan, dograđivan sve do kraja 4. st., što se najbolje vidi po različitim tehnikama gradnje, materijalu i žbukama.

Ima mnogo otvorenih pitanja i problema na koje treba odgovoriti. Da li je dvostruki bedem svugdje postojao kao što je utvrđeno kod sjevernog i zapadnog bedema i je li kasnocarski bedem sjeo na ranocarski, kao što je slučaj s dijelom sjevernog bedema u cinkтури župne crkve (sonda 16/73)? Jesu li svi potezi bedema nastali u isto vrijeme, je li razmak između unutarnjeg i vanjskog bedema kod svakog bio isti, kakva je bila oprema bedemskog međuprostora i niz drugih nepoznanica, na što bi buduća istraživanja trebala odgovoriti. Krajem 4. st. ili tijekom 5. st. antički Ludbreg je stradao u burnim vremenima seobe naroda. U relativnoj blizini kupališnog kompleksa otkrivena su tri groba iz tog vremena, u dvorištu tadašnje Milicijske stanice (sonde 30/76 i 31/76) i u Preradovićevoj br. 10 (sonda 32/76). U jednom od grobova nalazio se nož 5. st. Ovi nalazi ukazuju na činjenicu da je kupališni kompleks, a vjerojatno i obližnji javni objekti, prestao funkcionirati i bio uništenim, jer je prostor iskorišten za sahranu novih pridošlica (sl. 13).

Bogat arheološki materijal otkriven u sondama, pored ostataka arhitekture, govori o ekonomskom i kulturnom životu antičkog Ludbrega, o njegovoj gustoj naseljenosti, trgovačkim i prometnim vezama, o razvoju obrta, raširenosti importa iz Italije, Galije, Norika, Germanije, s područja Panonije i iz udaljenih provincija Rimskog Carstva. To se osobito vidi kod obrade keramike¹⁹, stakla, brončanih i željeznih predmeta, nakita i dr. (sl. 14).

Nakon desetgodišnjih kampanja i poznavanja karaktera rimskodobnog Ludbrega, i pored fortifikacijskog sustava koji ga je štiti i branio, naša arheološka ekipa nije mogla zaključiti da se radi o naselju vojnoga karaktera. Naime, u Ludbregu je nađen samo jedan spomenik centuriona Valerianusa, kojeg spominje hrvatski književnik A. Nemčić, otkriven je 1859. god. kod mosta na Bednji, a na njemu se nalazilo ime "IOVIA", rimski naziv Ludbrega, kojeg spominju antički itinerari²⁰. Nije nađena dosad niti jedna rimska opeka na kojoj je utisnuto ime neke vojne formacije ili pak oružje i vrlo rana sigilata, kojom su bile opskrbljivane vojne jedinice²¹.

Istraživanja u Ludbregu nisu završena, pa predstoji još vrlo mnogo rada da bi se bolje osvijetlila problematika ovoga važnog naselja i njegovog bedemskog sustava kao dijela Dravskog limesa.

BILJEŠKE

1. M. Gorenc-B. Vikić, Antičko nasljeđe ludbreškog kraja, Monografija Ludbreg, 1984., 59-72.
2. Nalaze se u Arheološkom muzeju u Zagrebu: M. Šeper, Rimski kola iz Poljanca kod Ludbrega, Radovi i rasprave JAZU 2, 1962.
3. M. Šimek, Nalaz metalurške radionice, Podravski zbornik 79, Koprivnica 1979., 106-120. - Prehistorijsko naselje u Sv. Petru Ludbreškom. Rezultati istraživanja u 1977. godini
4. J. Brunšmid, Antički brončani predmeti u Hrvatskom Narodnom muzeju u Zagrebu, Vjesnik AMZ 2.s., XIII-1913.-1914., Zagreb, 226.
5. A. Nemčić, književnik, natpis je pročitao ovako: "VALERIANVS CENTURIO LEGIAE HIC LOCO IOVIA DICTO". Isti natpis spominje i župnik Bočkaj. Na žrtveniku Silvana također se nalazi antičko ime Ludbrega "IOVIA".
6. M. Fulir, Topografska istraživanja rimskih cesta na Varaždinskom i Međimurskom području 1960.-1961. Karta 2/1-14.; Rasprave SAZU VI Ljubljana, 1969.; M. Winter, suradnica naše ekipe, dala nam je vrijedne terenske podatke o starijim nalazima na području Ludbrega.
7. M. Gorenc-B. Vikić, Monografija Ludbreg, 60.
8. Rekognosciranje su obavili M. Gorenc, B. Vikić i Ž. Tomičić. Sustavnim sondiranjem i iskopavanjem rukovodili su M. Gorenc i B. Vikić, a suradnik je bila V. Damevski. Arhitektonsku i tehničku dokumentaciju izradili su A. Faber (do 1975.) i I. Šarić i B. Vikić (od 1975.-1979.). Fotodokumentaciju su obavljali M. Gorenc i A. Faber.
9. Terenska istraživanja su sufinancirali: Općina Ludbreg, RSIZ za kulturu i Arheološki muzej u Zagrebu.
10. B. Vikić-Belančić, Sustavna istraživanja u Ludbregu od 1968.-1979. god., T. 1-12 i sl. 1.-12.
11. Na žalost, sustavna iskopavanja na zemljištu Z. Somodića nisu mogla biti nastavljena nakon 1971. god. jer je imenovani uvjetovao nastavak radova otkupom njegova posjeda.

12. B. Vikić-Belančić Sustavna istraživanja...149.
13. B. Vikić-Belančić, Elementi ranog kršćanstva u sjevernoj Hrvatskoj, Arheološki vestnik XXIX, Ljubljana, 1978., 592, sl. 4-5.
14. B. Vikić-Belančić-M. Gorenc, Završna istraživanja antičkog kupališnog kompleksa u Varaždinskim Toplicama, Vjesnik AMZ, 3. s. sv. IV, Zagreb, 1970., 149, T. VIII, 1. - B. Vikić-Belančić, Rezultati arheoloških istraživanja lokaliteta u Varaždinskim Toplicama, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU, Varaždin 1995., 18-19, sl. 10-11.
15. B. Vikić-Belančić, Sustavna istraživanja... 137-139 i 146-148 (sonde 21/75, 24/75, 39/79 i 45/79).
16. Analizu kamena izvršio je dipl. ing. Ivan Eleršek, geolog, koji je izradio geološku kartu ludbreškog kotara.
17. Detaljnije obrađeno u radu B. Vikić-Belančić, Sustavna istraživanja u Ludbregu 1968.-1979. god. (kod opisa sonde i kod analize bedema).
18. Ž. Tomičić je 1966. god. izvršio sondiranje u Ludbregu i tom prilikom je otkrio dio istočnog bedema. Objelodanio je to u časopisu Arheološki pregled br. 8., Beograd 1966., 117-119.
19. Dosta analogija za ludbreški keramički materijal iz vremena Rimskog Carstva imamo na primjercima iz Varaždinskih Toplica, Petrijanca, Jalžabeta, Andautonije, Nevioudunuma i Ptuja.
20. It. Ant. 129,5 (Iovia), It. Hiero. 561,3 (civitas Iovia), Tab. Peut. (Botivo) i dr.
21. Čini se da zbog relativne blizine tri važna vojna logora u Emoni, Sisciji i Poetoviju, nije bilo potrebe za stacioniranjem vojnih jedinica u antičkom Ludbregu (IOVIA), nego je prije svega trebalo zaštititi bedemima otvoreni pojas prema Bednji i Dravi.